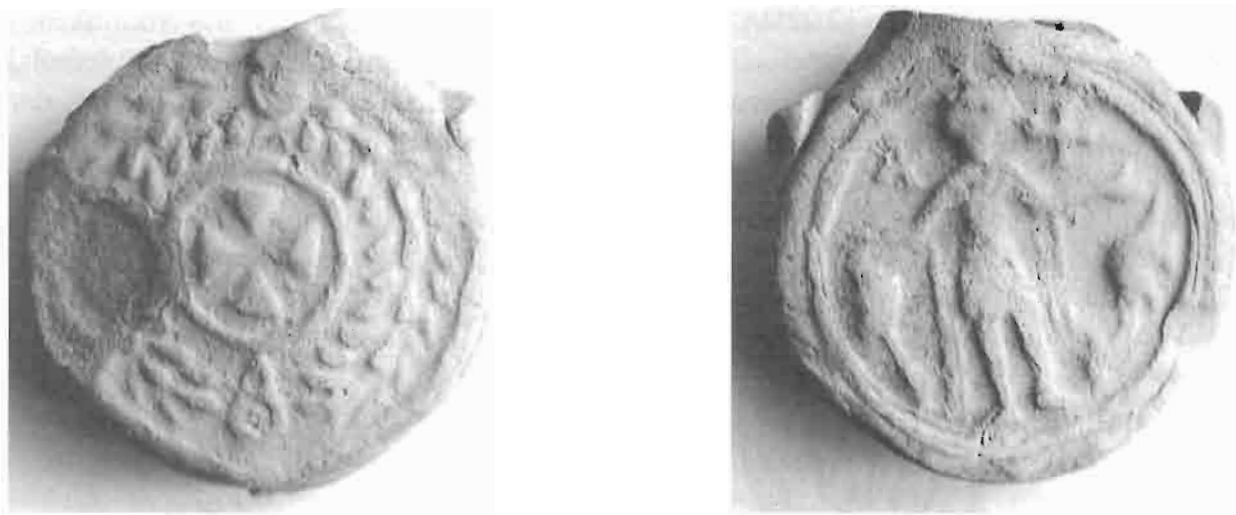

Na zadnej strane ampulky sa v strede nachádza veľký grécky kríž s roztvárajúcimi sa ramenami (maltézskeho typu), vsadený do ténie, ktorá je obkolesená hustým vavrínovým vencom vychádzajúcim z jedného prstenca s bodkou, nad ktorým je trojuholník, a smerujúcim k druhému.

Obr. 2 Ampulka sv. Menasa zo Západoslovenského múzea v Trnave – averz a reverz.

3. Svätý Menas – legenda a kult

Svätý Menas je najvýznamnejším mučeníkom, uctievaným v koptskej cirkvi v Núbii, Etiópii, Sudáne, ale najmä v Egypte, ktorému bol patrónom. Spomína sa vo všetkých východných synaxároch a jeho patrocínium majú kostoly v celom Egypte, Palestíne, severnej Afrike, ako aj v Konštantínopole, Ríme a Arles.³

Prameňom k pochopeniu *imago* svätca je panegyrický hymnus Romana Melódskeho, ktorý obsahuje grécke *passio* z 5. – 7. storočia, ktoré hovorí, že Menas bol synom Nikia, pôvodom z Egypta, a že sa narodil v Malej Ázii. Frýgijskému elementu v tejto zmienke by dosvedčovalo aj meno Menas, keby sme uznali, že koreň Men je odvodený od anatólsko-frýgijského orgiastického božstva Men. *Men basiluon, tyrannos* mal svoje svätyne mimo Frýgie, napríklad v pizidskej Antiochii, pontskej Amerii,⁴ alebo spolu s veľkou Matkou bohov Kybélé v Ankare či v Side začiatkom 3. storočia pred Kr.⁵ L. Réau pripúšťa, že existovali dvaja svätci toho istého mena – jeden vo Frýgii a druhý v Egypte.⁶

Za cisára Numeriána (283 – 284) sa dal Menas na vojenskú dráhu a takto prišiel do hlavného mesta *Phrygia salutaris, Cotyaeum*. Za čias Diokleciánovho prenasledovania kresťanov koncom 3. storočia dezertoval z vojska a utiahol sa ako pustovník na odľahlé miesto. V jeden sviatok, keď sa celé mesto *Cotyaeum* zhromaždilo v divadle, Menas verejne vystúpil a priznal sa ku kresťanstvu.⁷

³ KASTER, G.: Menas von Ägypten. In: Lexikon der christlichen Ikonographie 8. Freiburg 1976, s. 3 – 7.

⁴ HOŠEK, R.: Řecké náboženství. Praha 1977, s. 103.

⁵ AKURGAL, E.: Ancient civilizations and ruins of Turkey, NET Turistik yayinlar a.ş. Istanbul 2001 (9. vydanie), s. 286 (Ankara), s. 340 (Side).

⁶ RÉAU, L.: Iconographie de l'Art Chrétien III. Paris 1958, s. 948 – 950.

Preto ho zajali, vypočúvali a údajne 11. novembra 296 sťali. Mŕtvolu mučeníka podľa jednej verzie spálili, podľa inej ju naložili na ťavu a odviezli do Egypta, ako si to želal svätec. Tam, kde sa ťava zastavila, relikvie sv. Menasa pochovali. Etiópske poňatie legendy je ešte zaujímavejšie: Relikvie ako svoju ochranu vzala z Frýgie do Mareótskej púšte istá vojenská expedícia, ktorú viedol prefekt Atnas. Počas plavby po mori sa pred loďou vynorili príšery s dlhými krkami a ťavími hlavami. Vďaka zázračnej pomoci sv. Menasa boli obludy zničené. Po úspešnej výprave v Egypte chcel prefekt relikvie znova vziať so sebou, ale žiadna ťava, na ktorú relikvie naložili, sa nepohla z miesta, a preto ich museli pochovať v Mareótskej púšti. Nad hrob dal zhotoviť drevený obraz, ktorý zobrazoval svätca vo vojenskom odevu s dvoma adorujúcimi ťavami pri nohách. Po dotyku obrazu s relikviami, prešla naň sila svätosti. Na základe tejto zmienky hagiografického textu E. Schurr hovorí o časovej predradenosti kultového obrazu, a teda aj kultu, ktoré legenda vysvetľovala.⁸

Prvé doklady kultu sv. Menasa obsahuje *Martyrologium Hieronymianum*. Na mieste údajného hrobu v Mareótskej púšti v Karm Abu Mina, asi 40 km juhovýchodne od Alexandrie, vznikol v 4. – 6. storočí rozsiahly kultový komplex. Začiatkom 20. storočia ho skúmala nemecká expedícia z Frankfurtu nad Mohanom, ktorú viedla C. M. Kaufmann.⁹ Už za Konštantína I. (306 – 337) vznikol nad hrobom svätca prvý chrám, keďže sa množili zázraky a uzdravenia na príhovor sv. Menasa.¹⁰ Cisár Arkádus začiatkom 5. storočia nechal postaviť veľkú trojlodňovú baziliku, ohraničil zázračný liečivý prameň a vybudoval kúpele pre pútnikov. Bazilika bola posvätená v roku 412 za Theodósia II.¹¹ Nastal čas rozkvetu a pútnický komplex musel byť zväčšený za cisára Zenóna (478 – 491).¹² Popularitu pútnictva nezmenšil ani zničujúci vpád Arabov roku 641, kedy prežila len svätýňa, táto sa zrútila pri zemetrasení roku 743, resp. až roku 796.¹³ Pútnické miesto ešte raz opravili, ale roku 849 bolo definitívne opustené.¹⁴ Telesné ostatky sv. Menasa boli za patriarchu Benjamína II. (1327 – 1399) exhumované a prenesené do Káhiry.¹⁵

4. Ikonografia

Zobrazenie sv. Menasa na čutorovitých hlinených ampulkách je rigidne a hlboko konvenčné. Najpravdepodobnejšie je kópiou veľkej ikony svätca vyrezanej do dreva celou suitou sochárov, ktorej sa popri liečivom prameni pripisovali tiež zázračné účinky. Toto, pochopiteľne, vysvetľuje legenda, ktorá zdroj moci svätého obrazu odvodzuje od dotyku s relikviami mučeníka. A. Grabar rozpoznal

⁷ SCHURR, E.: Die Ikonographie der Heiligen. Eine Entwicklungsgeschichte ihrer Attribute von den Anfängen bis zum achten Jahrhundert. Dettelbach 1997, s. 264.

⁸ Tamže, s. 264.

⁹ KAUFMANN, C. M.: La découverte des sanctuaires de Ménas. Alexandrie 1908.

KAUFMANN, C. M.: Die Menasstadt I. Leipzig 1910.

KAUFMANN, C. M.: Die heilige Stadt der Wüste. München 1924.

¹⁰ VIAUD, G.: Les pelerinages coptes en Egypte. Le Caire 1979, s. 5 – 6.

¹¹ KISS, Zs.: Les ampoules de Saint Ménas découvertes a Kôm-el-Dikka (1961 – 1981). Alexandria V, Varsovie 1989, s. 9.

¹² KAUFMANN, C. M. (1910), s. 58.

¹³ KRAUSE, M.: Die Menasstadt. Koptische Kunst. Essen 1963, s. 65 – 70.

¹⁴ VIAUD, G. (1979), s. 6.

¹⁵ KHATER, A.: La translation des reliques de Saint Ménas a son église au Caire. In: Bulletin de la Société d'Archeologie Copte XVI (1961 – 1962), s. 161 – 181.

prototyp takejto schémy na jednej maľbe či mozaike v apside baziliky.¹⁶ Verný odraz tejto kompozície našiel Zs. Kiss na viacerých pamiatkach:¹⁷

a) reliéf z Kláštora sv. Tekly pri Dekheile, dnes v múzeu v Alexandrii,¹⁸

b) basreliéf vo Viedni zo 6. – 7. storočia,¹⁹

c) freska z Kellie,²⁰

d) freska z kláštora Abou Girgeh v múzeu v Alexandrii,²¹

e) freska z Medinet Habou z 8. storočia.²²

Zs. Kiss poukázal na zaujímavú kombináciu medzi konzervatívnym ikonografickým motívom a stručným náznakom Chrámu sv. Menasa na slonovinovej pyxide zo 6. storočia. Na pyxide sa nachádza aj scéna dekapitácie svätca.²³

Obr. 3 Ampulka z Muzea Diecezjalnego v Przemysłu.

Figurálny reliéf sv. Menasa vo vojenskom odevu s dvoma ťavami a gréckymi krížmi má síce svoju predlohu, ale celý výjav úzko korešponduje s legendou. Samotný mučeník sv. Menas – povoláním vojak – je odetý vo vojenskom oblečení: má krátku tuniku s *cingulum militiae* a *sagum*. *Sagum* – pravouhlo či polkruhovo zastrihnutý plášť zopnutý na pravom pleci sponou – nosili hlavne jazdecké oddiely, a to od 3. storočia, až kým v 5. storočí po Kr. nespadával skoro až po členky.²⁴

¹⁶ GRABAR, A.: Martyrium. Recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien antique. London 1972, s. 27 – 28.

¹⁷ KISS, Zs.: Les ampoules de Saint Ménas découvertes à Kôm-el-Dikka (1961-1981). Alexandria V, Varsovie 1989, s. 10.

¹⁸ BRECCIA, E.: Alexandria ad Aegyptum. Bergamo 1914, s. 131 a 294.

¹⁹ Frühchristliche und Koptische Kunst. Wien 1964, s. 40, č. 106, obr. 32.

²⁰ DAUMAS, F. – GUILLAUMONT, A.: Kellia I. Kom 219. Fouilles exécutées en 1964 et 1965, Le Caire 1969, s. 24 a 71, tab. 23/e.

²¹ RASSART-DEBERGH, M.: Peintures coptes de la région maréotique: Abou Girgeh et Alam Shaltout. In: Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves 26 (1982), tab. 2.

²² WILBER, D. H.: The Coptic frescoes of Saint Menas at Medinet Habu. In: The Art Bulletin 22 (1940), s. 101, obr. 1.

²³ BECKWITH, J.: Coptic Sculpture. London 1963, s. 49, obr. 35 a 36.

²⁴ UBL, H.: Das römische Heer am österreichischen Abschnitt des römischen Donaulimes. Strukturen, Bewaffung, Ausrüstung. In: Der römische Limes in Österreich, Wien 1997, s. 91.

Toto presne dokumentujú „až po členky“ padajúce konce plášťa na vyobrazení sv. Menasa a prehodenie plášťa cez pravé rameno (porovnaj obr. 3). Taktiež obuv – pravdepodobne *calceus equester* – zašpicatené vojenské čižmy so šnurovaním, resp. viazaním na lýtkach, má vojenský charakter a na reliéfoch je rozpoznateľná. Menas sa zobrazoval na ampulkách tiež ako jazdec, prípadne sa zobrazovalo jeho poprsie s hlavou negroidného typu, orientované doprava, alebo medzi krokodílmi.²⁵

Postava sv. Menasa má rozpažené ruky v pozícii adoranta – oranta. Orant bol personifikáciou kresťanskej modlitby, pôvodne očividne alegória rímskej pietas (*ευσεβεια*) v najrozličnejších oblastiach a tým nábožnosti vôbec.²⁶ Taktiež mohol zobrazovať zomrelého v polohe modliaceho alebo svätca, napr. Daniela – oranta medzi dvoma levmi ako identifikujúcimi atribútmi (rovnako u sv. Menasa s dvoma ťavami) na freskách katakomb sv. Petra a Marcelína z rokov 280 – 320 (cubiculum 51, región Y; cubiculum 78, región I).²⁷ V 5. – 6. storočí v pozícii oranta bývajú na keramickej produkcii (ampulky, lampy, terakotové kachlice) zobrazovaní títo mučeníci a svätci: Menas, Teodor, Konón, Pavol, Tekla, Stylit a už spomenutý Daniel.²⁸

Dve ťavy pri nohách sv. Menasa na ampulkách vyzerajú skôr ako „dinosaur“, resp. dve morské monštrá *camel-like*²⁹ – sú tiež alúziou na legendu, kde sa pri translácii telesných ostatkov mučenika vynorili z mora dve monštrá s dlhými krkami a ťavými hlavami. Ťavy taktiež niesli svätcovu telo a zázrakom sa nemohli pohnúť na mieste svätcovho posledného odpočinku. Ťava bola symbolom Líbyjskej púšte.³⁰ Podľa D. H. Wilbera hovorí legenda o ťavách preto, lebo kvôli svojej svätyni v Mareótskej púšti sa sv. Menas stal patrónom karaván, teda aj tiav.³¹ Taktiež na základe legendy sa stal patrónom námorníkov.³²

Celková kompozícia oranta a dvoch zvierat pri jeho nohách má paralely v zobrazeniach iných svätých: napríklad sv. Juraj sa na ampulkách zobrazuje na drakovi, na krokodílovi alebo na hadovi,³³ sv. Daniel alebo sv. Tekla medzi levmi.³⁴ Korene kompozície hľadala C. M. Kaufmann v gréckej *Potnii Théron* – Pani zvierat (vrchov, neskôr podobné spodobenie mala Artemis),³⁵ ako sa objavuje napríklad na známom pečatidle z Knossu s dvoma heraldickými (= atributívnymi) levmi.³⁶ Takto bola zobrazovaná aj maloázijská *Métér oreia* Kybélé z hory Ida vo Frýgii,³⁷ no čo je zaujímavejšie, taktiež frý-

²⁵ CABALA, B.: Ampulki św. Menasa w zbiorach Polskich. In: Archeologia. Rocznik Instytutu historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk 20 (1969), s. 107.

²⁶ DEICHMANN, F. W.: Einführung in die christliche Archäologie. Darmstadt 1983, s. 178 – 179.

²⁷ PROVOOST, A.: Das Zeugnis der Fresken und Grabplatten in der Katakomben S. Pietro e Marcellino im Vergleich mit dem Zeugnis der Lampen und Gläser aus Rom. In: Boreas 9 (1986), s. 158, obr. 5.

²⁸ SCHURR, E.: Die Ikonographie der Heiligen. Eine Entwicklungsgeschichte ihrer Attribute von den Anfängen bis zum achten Jahrhundert. Dettelbach 1997, s. 384 – 387

²⁹ DRESCHER, D. H.: St. Menas camels once more. In: Bulletin de la Société d'Archeologie Copte VII (1941), s. 19 – 32.

³⁰ KOUŘIL, P.: Menasova ampule z hradu Rychleby (?) ve Slezsku. In: PRO ARTE. Sborník k počtě Ivo Hlobila. Praha 2002, s. 16.

³¹ WILBER, D. H.: The Coptic frescoes of Saint Menas at Medinet Habu. In: The Art Bulletin 22 (1940), s. 90.

³² KAZHDAN A. P.: The Oxford Dictionary of Byzantium 2, New York – Oxford 1991, s. 1339.

³³ GAYET, A.: L'art copte, Paris 1902, s. 1, 115, 116.

³⁴ SCHURR, E. (1997), s. 384 – 387; taktiež pozri poznámku č. 28.

³⁵ KAUFMANN, C. M.: Zur Ikonographie der Menas-Ampullen, Kairo 1910, s. 15.

³⁶ NOVOTNÁ, M.: Die Epiphanie in der minoischen Religion. In: ANODOS. Studies of ancient world 1 (2001), s. 144.

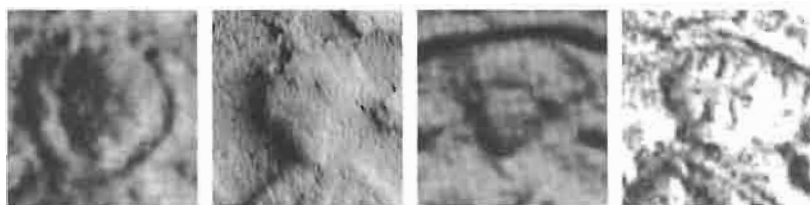
³⁷ OTTO, B.: König Minos und sein Volk. Das Leben im alten Kreta. Düsseldorf – Zürich 1997 (reprint 2000), s. 366 – 367.

gijský boh Men bol zobrazovaný ako pán zvierat.³⁸ Iní autori sa prikláňajú k lokálnej filiácii egyptského motívu: krokodíly šliapajúce po Hórovi.³⁹ Zvieratá vo všetkých týchto kompozíciách majú atributívnu, heraldickú funkciu, pri svätých naznačujú legendu – život svätca (Menas, Daniel, Styli- ta, Juraj), alebo nástroj umučenia (Tekla).

Nimbus na hlave sv. Menasa sa vyskytoval len na skorších exemplároch. Vyznačený bol plastic- kou kružnicovou téniou,⁴⁰ doň bola vsadená celá hlava. V našom prípade ide skôr o prirodzený účes vlasov, ktorý má zreteľné plastické odlišenie od tváre. Vlasy sú položené ako „špongia“ na okrúh- lej, resp. oválnej hlave. Prototyp ampulky zo Szombathely zo začiatku 7. storočia zobrazuje na hlave svätca náznaky kaderí s vlnitým účesom (obr. 4).⁴¹ Takýto účes bol módný v druhej polovici 6. a začiatkom 7. storočia, ako nám to dokumentuje účes cisára Konštantína IV. na mozaike v apside baziliky S. Apollinare in Classe v Ravenne (obr. 7),⁴² alebo mohutný účes sochy Flavia Palmata, vikária Ázie z Afrodiasias z neskorého 5. storočia (obr. 6).⁴³ Na ampulkách z prvej polovice 7. storo- čia sa na trojuholníkovej hlave objavujú len schematizované a geometrické náznaky účesu vytvore- ného bodkami či prúžkami. Vlasy sú súčasťou objemu hlavy, sú menšie v pomere k ploche tváre a netvoria samostatný útvar (obr. 5).

Obr. 4 Ampulka, Szombathely.

Obr. 5 Vývoj účesu sv. Menasa podľa periód.

Obr. 6 Flavius Palmatus.

Obr. 7 Konštantín IV.

³⁸ HOŠEK, R.: Řecké náboženství. Praha 1977, s. 69.

³⁹ BOURGUET, P.: L'art copte. Paris 1967, s. 88.

DORESSE, J.: Des hiéroglyphes a la croix. Istanbul 1960, s. 20.

⁴⁰ KISS, Zs.: Les ampoules de Saint Ménas découvertes a Kôm-el-Dikka (1961 – 1981). Alexandria V, Varsovie 1989, s. 19, č. 1, obr. 1 – 2, č. 39, obr. 59.

⁴¹ KÁDÁR, Z.: Die Menasampulle von Szombathely (Steinamanger, Ungarn) in Beziehung zu anderen frühchristlichen Pilgerandenken. In: Akten des XII. internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Bonn 22. – 28. September 1991, 2. Band. Città de Vaticano 1995, s. 887, obr. 1, tab. 116/a, b.

⁴² Ravenna, Stadt der Künste. Ravenna, s. 23, obr. 13.

⁴³ ERIM, K. T.: Afrodiasias, NET Turistik yayınlar a.ş. Istanbul 2002, s. 84, obr. 117.

Nad plecami sv. Menasa sú umiestnené dva rovnoramenné grécke kríže s rozširujúcimi sa ramenami, tzv. *crux decussata*. Kríž gréckej formy poznáme už z vrcholu vladárskeho žezla na sediacej soche cisára Konštantína I. z Ríma. Od druhej polovice 4. storočia sa vyskytuje kríž pozlátený či vykladaný drahými kameňmi (*crux gemmata*) ako symbol teofánie, „pravého kríža“ – je to triumfálny kríž, spásonosný znak a relikvia. Od konca 4. storočia sa nachádza v nimbe Ježiša Krista a okolo roku 500 aj vo venci, ktorý držia anjeli.⁴⁴

Obr. 8 Sarkofág, Sarigüzel.

Obr. 9 Minca Aelie Eudoxie.

Obr. 10 Sarkofág, Laterán 171.

Na druhej strane ampulky sv. Menasa je zobrazený grécky kríž v kruhu obkolesený vavrínovým vencom. Už v polovici 4. storočia sa stretávame na tzv. *Passionssarkophagen* s *crux invicta* – triumfálnym, nepremožitelným krížom s christogramom vo vavrínovom venci – *corona vitae*, napr. na sarkofágu Laterán 171 (obr. 10), alebo zo San Valentino v Ríme.⁴⁵ Bolo ikonografickým zámerom *zobraziť smrť a zmŕtvychvstanie Krista v kompozičnej jednote*.⁴⁶ *Passio Christi* sa vníma ako víťazné ťaženie, ukrižovaný Kristus smrťou na kríži a zmŕtvychvstaním zvíťazil na smrťou. Vavrínový veniec je symbolom tohto víťazstva. Symbolika víťazného kríža, vynikajúca paralela k nášmu motívu, sa nachádza na minci Aelie Eudoxie z rokov 400 – 404 – kríž s rozšírenými ramenami vo vavrínovom venci s trojradom listov a nápisom CON (obr. 9).⁴⁷ Krížok, resp. prstenec s bodkou v strede, ktorý sa vyskytuje na reverze našej ampulky v hornej i dolnej časti venca, je stylistickou schematizáciou medailóniku, aký sa spravidla vyskytuje na týchto vencoch určite už od 4. storočia. Poznáme ho napríklad z detského sarkofágu zo Sarigüzel v Turecku, z rokov 380 – 390 (obr. 8).⁴⁸ Tento medailón mal zjavne ozdobnú funkciu, išlo pravdepodobne o gemmu ako diadém, ku ktorému vyúsťovali dve bujné vetvy vavrínu spoza hlavy, ak na nej spočíval veniec. Diadém sa tak ocitol na čele. Vavrínové vence biele alebo zlaté s červeným alebo modrým diadémom, sa nachádzajú v rukách svätých panien medzi palmami v procesii k Božej Matke na mozaike (po roku 540) v bazilike S. Apollinare Nuovo v Raven-

⁴⁴ Lexikon der Kunst II (Kreuz). Leipzig 1971, s. 726.

SPITZING, G.: Lexikon byzantinisch-christlicher Symbole. München 1989, s. 198, 204.

⁴⁵ GERKE, F.: Die Zeitbestimmung der Passionssarkophagen. In: *Archaeologiai Értesítő* 52 (1939), tab. 1, obr. 1, tab. 2, obr. 7.

⁴⁶ MURRAY, S. Ch.: Kreuz. III. Alte Kirche. In: *Theologische Realenzyklopädie*, Band XIX, Berlin – New York 1990, s. 729.

⁴⁷ DINKLER, E. † – DINKLER-VON SCHUBERT, E.: Kreuz I. In: *Reallexikon zur Byzantinischen Kunst* V. Stuttgart 1995, s. 41 – 42, obr. 6/4.

⁴⁸ KOLLWITZ, J.: *Oströmische Plastik der Theodosianischen Zeit* Berlin 1941, s. 132 – 145, tab. 45/1, 2.

Obr. 11 S. Apollinare Nuovo.

Obr. 12 Ariánske baptistérium.

ne (obr. 11), alebo v rukách apoštolov na stropnej mozaike baptistéria ariánov, taktiež v Ravenne, z konca 6. storočia (obr. 12).⁴⁹ Tieto vence symbolizovali spasenie v raji, sú korunou a ozdobou svätých kresťanov, teda tých, ktorí sa dostali do večnej blaženosti. Spisy Nového zákona preberajú víťaznú symboliku venca, ale interpretujú ho ako získanie raja v duchu prvého Petrovho listu: *A keď sa zjaví Najvyšší pastier, dostanete nevädhnúci veniec slávy.* (1 Pt 5,4) Nový zákon ho pozná i ako *neporušiteľný veniec* (1 Kor 9,25), *veniec spravodlivosti* (2 Tim 4,8) alebo *veniec života* (Jak 1,12, Zjv 2,10c). Zobrazenie kríža vo vavrínovom venci na reverze ampulky len zvyrazňuje pozíciu Menasa ako svätého mučenika, ktorý zomrel pre vieru v Ježiša Krista, skrze ktorého víťazný kríž aj on zvíťazil.

5. Chronológia a typológia

Chronologická verifikácia na základe ikonografických ukazovateľov má len relatívny charakter, umožňuje nám teda vypovedať len o širšom časovom zaradení ampuliek sv. Menasa do neskorej antiky, resp. raného stredoveku, to znamená do obdobia od polovice 4. storočia do invázie Arabov, najviac však do 9. storočia. Užší časový rámec, ktorý by sa čo najviac blížil k absolútnej chronológii, je možno definovať len po zohľadnení nálezového kontextu a vertikálnej stratigrafie. Žiaľ, neexistuje kompletný katalóg nálezov ampuliek vykopaných C. M. Kaufmann na začiatku 20. storočia (1905 – 1907) v Karm Abu Mína. Vykopali ich tisíce a 75 % pochádzalo z hrnčiarskych pecí a z vodných zdrojov.⁵⁰ Precíznejšiu chronologickú klasifikáciu vytvoril Zs. Kiss z poľskej expedície, ktorá odkrývala v rokoch 1961 – 1981 Kôm el-Dikka v egyptskej Alexandrii a zhromaždil súbor 142 ampuliek s archeologickým kontextom.⁵¹ Produkciu ampuliek sv. Menasa podľa vertikálnej stratigrafie rozdelil do troch časových etáp:

⁴⁹ Ravenna, Stadt der Künste. Ravenna, s. 36 – 37, obr. 21, s. 130 – 131, obr. 90.

⁵⁰ KAUFMANN, C. M.: Zur Ikonographie der Menas-Ampullen. Kairo 1910, s. 61.

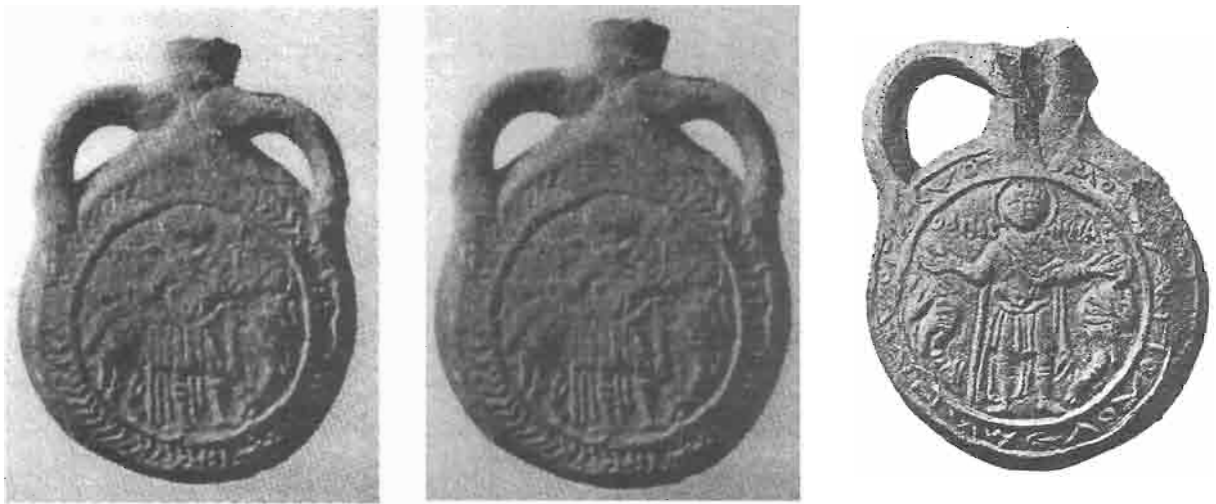
⁵¹ KISS, Zs.: Les ampoules de Saint Méнас découvertes a Kôm-el-Dikka (1961 – 1981). Alexandria V, Varsovie 1989, s. 14.

- 1) Zenón (474 – 491) – Justinián (527 – 566), teda roky 480 – 560,
- 2) Justinián – Herakleios (610 – 641), roky 560 – 610,
- 3) Herakleios – vpád Arabov (641), roky 610 – 650.

Na základe týchto tzv. periód vytvoril aj typológiu:

1. perióda, roky 480 – 560

Veľké ampulky s oblými uchami a nízkym ústím, zobrazujúce na oboch stranách sv. Menasa – oranta s nimбом, odedého v tunike a vojenskom plášti s viditeľnými hlbšími záhybmi a dvoma ťavami po bokoch. Signifikantné je obkolesenie celého výjavu štylizovaným vavrínovým vencom s dvojradom listov. Objavujú sa aj ampulky nesúce obraz sv. Tekly, alebo ampulky s nápisom mien svätých (Izidor, Teofil, Cyril, Peter, Atenagoras a Abbakon), nie však v Kôm el-Dikka.⁵² Iné schémy sv. Menasa na ampulkách z Karm Abu Mína ako jazdec, busta alebo Menas v záhrade, alebo s palmami v rukách v Kôm el-Dikka tiež absentujú.⁵³ Do tejto periódy spadajú aj texty euógií, obkolesujúcich hlavný figurálny výjav sv. Menasa, napr. ΕΥΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΚΑ(ΜΙΝΙ)ΚΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ,⁵⁴ alebo ΕΥΛΟΓΙΑ ΚΥΡΙΟΥ + ΤΟΥ ΑΛΙΟΥ ΜΗΝΑ,⁵⁵ alebo ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΗΝΑ ΕΥΛΟΓΙΑ ΛΑΒΟΜΗΝ.⁵⁶

Obr. 13 Ampulky sv. Menasa z Kôm el-Dikka a z Britského múzea.

⁵² KAUFMANN, C. M.: Zur Ikonographie der Menas-Ampullen. Kairo 1910, s. 137 – 140.

⁵³ KAUFMANN, C. M.: Die Menasstadt I. Leipzig 1910, tab. 96 (jazdec, Menas v záhrade), tab. 94 (busta), tab. 93 (s palmami v rukách).

METZGER, C.: Les ampoules a eulogie du Musée du Louvre. Paris 1981, (jazdec) s. 10, č. 3; s. 35, č. 73.

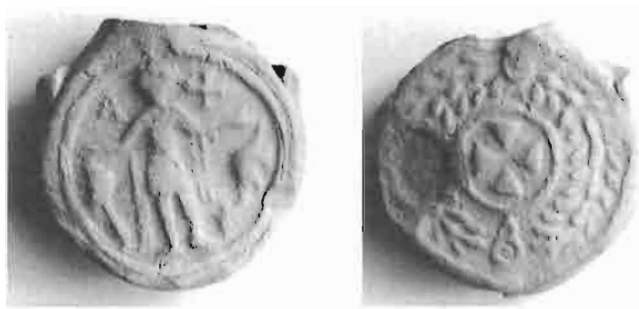
⁵⁴ ARVANITAKIS, G.: Sur Saint Ménas, Ière partie: Les ampoules. In: Bulletin de l'Institut d'Égypte 1904, s. 166, č. 5.

⁵⁵ Tamže, s. 167, č. 6.

⁵⁶ DALTON, O.: Catalogue of Early Christian Antiquities, British Museum. London 1901, s. 154, č. 860, tab. XXXII.

2. perióda, roky 560 – 610

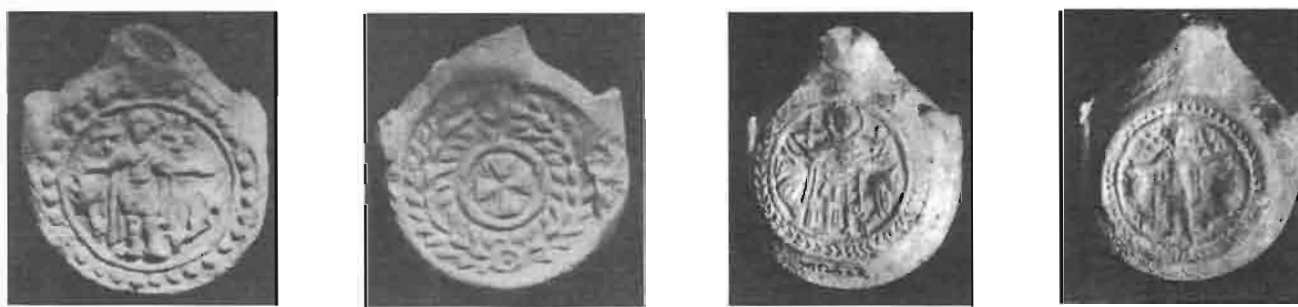
Časť nálezov je veľmi podobná predošlej skupine: postava svätca aj drapéria jeho odevu a nimbus okolo hlavy sú starostlivo vytvorené. Typickým v tejto perióde je ohraničenie martýra plasticou téniou bez okraja s vavrínom. Novinkou je medailón na reverze s gréckym krížom v ténii, obkolesený vavrínovým vencom. Na reverze sa tiež môže vyskytovať kríž obkolesený nápisom. Prepracovanie postavy sv. Menasa sa stráca, namiesto nimbu je zobrazený veľký účes, plášť (*sagum*) je prehodený cez ľavé rameno. Štylistické rozdiely vykazujú širokú škálu, keďže na konci tejto periódy dochádza k extrémnemu schematizmu.

Obr. 14 Ampulka sv. Menasa z Trnavy.

Tranzitívna perióda, roky 600 – 620

Periódu reprezentuje ampulka z Kôm el-Dikka na reverze so zobrazením kríža vo vavrínovom venci – znak 2. periódy a s averzom s kánonickým obrazom 3. periódy – figurálny výjav sv. Menasa a dvoch tiav ešte v starom spodobení (2. perióda), avšak už ohraničený perlovcom (s vencom granúl).⁵⁷ Iná ampulka predstavuje kombináciu dvoch medailónov z 1. a 3. periódy.⁵⁸

Obr. 15 Ampulky sv. Menasa z Kôm el-Dikka.

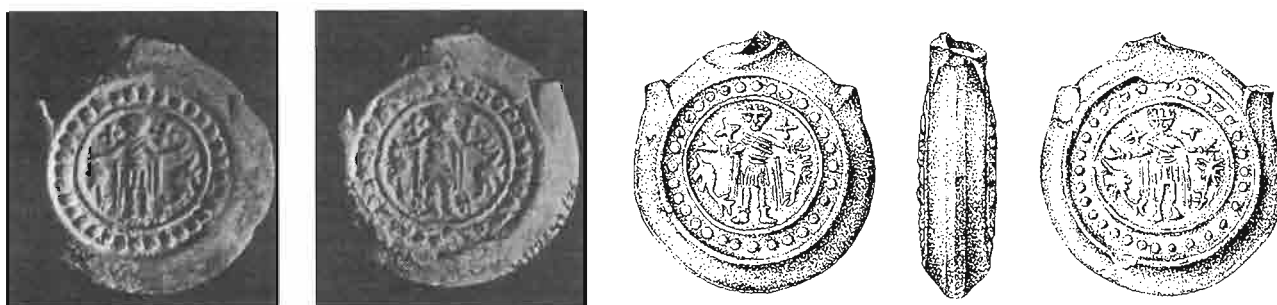
⁵⁷ KISS, Zs.: Les ampoules de Saint Ménas découvertes a Kôm-el-Dikka (1961 – 1981). Alexandria V, Varsovie 1989, č. 38, obr. 57 – 58.

⁵⁸ Tamže, č. 39, obr. 59 – 60.

3. perióda, roky 610 – 650

Ampulky sú zdobené z obidvoch strán rovnakým až kánonickým motívom – sv. Menas s trojuholníkovou hlavou a štylizovanými vlasmi, s vojenským plášťom cez pravé plece, s vojenskou obuvou so šnúrovaním na lýtkach. Po bokoch má dve ťavy a nad ramenami dva rovnoramenné kríže. Celá kompozícia je vsadená do dvojitej plastickej ténie s granulovým vncom, akoby perlovcom, ktorý je typickým znakom tejto periódy. Charakteristickým znakom formy ampulky je aj vysoké úzke hrdlo s plastickým prstencom a kónickým ústím nad dosadnutím úch. Uchá sú v záhybe pravouhlé.

Na základe uvedeného zaradujeme našu ampulku do 2. periódy, teda do druhej polovice 6. storočia, resp. do rokov 560 – 610.

Obr. 16 Ampulky sv. Menasa z Kôm el-Dikka a z hradu Rychleby v Sliezsku.

6. Funkcia a rozšírenie

Ampulky sv. Menasa, vyrábané v Karm Abu Mína v Egypte, slúžili pútnikom k hrobu sv. mučeníka ako nádobka na liečivú a zázračnú vodu, ktorá vyvierala pri svätcovom hrobe. Napriek tomu, že legenda spomína aj svätý olej z lampy nad hrobom sv. Menasa, *bezpochyby neobsahovali oný olej ako uviedol L. Beckwith*.⁵⁹ Existujú totiž správy o zázrakoch pri uctievaní sv. Menasa, že olej eulogii bol používaný bezprostredne v svätyni na uzdravovanie chorých.⁶⁰ Olej bol plný požehnania, najmä ak sa dotýkal relikvie svätých. J. Engemann uvádza, že mal *ochranu prinášajúce a zlo odvracajúce určenie*, a že sa nosil v pútnických čutorovitých ampulkách z hliny, ale najmä z kovu. Publikuje taktiež príklady ampuliek s legovaného olova s cínom s priemerom 5 – 7 cm zo 6. a 7. storočia z Palestíny, na ktorých boli zobrazenia zo života Krista.⁶¹ Funkcia vody v ampulkách sv. Menasa je rovnaká. Voda vytekajúca pri jeho hrobe, v podstate „obmývajúca telo svätca“, nadobúda zázračné účinky, je plná požehnania. Svätec skrze vodu robí zázraky, to znamená uzdravuje a lieči. Zároveň má apotropajnú funkciu – je ochranou pred zlými duchmi a démonmi, a teda prináša ochranu tomu, kto ju má, a tam, kde je.

⁵⁹ KISS, Zs.: Les ampoules de Saint Ménas découvertes a Kôm-el-Dikka (1961 – 1981). Alexandria V, Varsovie 1989, s. 11.

⁶⁰ DELEHAYE, H.: L'Invention des reliques de Saint Ménas a Constantinople. In: *Analecta Bollandiana* 29 (1910), s. 132, 135.

⁶¹ ENGEMANN, J.: Das Jerusalem der Pilger. Kreuzauffindung und Wallfahrt. In: *Akten des XII internationalen Kongresses für christliche Archäologie*, Bonn 22. – 28. September 1991, 1. Band. Città del Vaticano s. 24 – 35, tab. 2/a – c.

Ampulky sv. Menasa boli pravdepodobne určené pútnikom, ktorí prichádzali do Egypta hlavne cez alexandrijský prístav. V tomto zmysle Zs. Kiss upozornil na prekvapujúci fakt: *ampulky sv. Menasa sa prakticky nenachádzajú vo vykopávkach veľkých koptských miest ako Baouit alebo Saqqarah, a ani v oveľa mladších a starostlivejšie vykonaných vykopávkach pustovní Esnah alebo Kellia.*⁶² Rozšírenie ampuliek sv. Menasa do Európy je veľmi málo podložené nálezovými kontextami a mnohé boli spochybnené. Tak napríklad „zaalpskú“ provenienciu všetkých lúčok zo zbierok v Nemecku (Kolín nad Rýnom, Trier, Heidelberg, Mníchov (2) vo Švajčiarsku (Sion), vo Francúzsku (Montereau, Besançon (3), Saint-Denis, Arles, Marseille (2), Štrasburg, Bolougne-sur-Mer, Paríž (2), Thorigny-sur-Marne), a v Rakúsku (Viedeň) spochybnila P. Linscheid. Taktiež poznamenala, že neexistujú žiadne literárne dôkazy pútnictva z tejto strany Álp do Abu Mena a – napriek vyjadreniam v rozličných publikáciách – žiadne stopy kultu sv. Menasa z tejto strany Álp.⁶³ Z Rumunska poznáme zo šiestich známych kusov ampuliek sv. Menasa (Tomis (3), Porolissum, Dierna) len jednu s archeologickým kontextom – z Capidavy pri Constante.⁶⁴ Iné exempláre pochádzajú zo Szombathely,⁶⁵ Ľubľany⁶⁶ a Aquileje.⁶⁷ I. Barnea pripúšťa, že *Dalmácia je vlastne provincia, kde bol kult sv. Menasa silným a odkiaľ sa mohol rozšíriť do celého balkánskeho priestoru.*⁶⁸ Dvadsaťosem ampuliek sv. Menasa, ktoré sa nachádzajú na území Poľska, tiež nemá identifikovateľný nálezový kontext. Do zbierok tamojších múzeí sa dostali napríklad prostredníctvom poľských žoldnierov, ktorí pôsobili počas 2. svetovej vojny v Egypte alebo z rozličných súkromných zbierok.⁶⁹ Taktiež sú nejasné a spochybniteľné nálezové okolnosti jedinej českej ampulky sv. Menasa zo sliezkeho hradu Rychleby.⁷⁰

⁶² KISS, Zs. (1989), s. 12.

⁶³ LINSCHIED, P.: Untersuchungen zur Verbreitung von Menasampullen nördlich der Alpen. In: Akten des XII internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Bonn 22. – 28. September 1991, 2. Band, Città del Vaticano 1995, s. 982 – 986.

⁶⁴ BARNEA, I.: Menasampullen auf dem Gebiet Rumäniens. In: Akten des XII internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Bonn 22. – 28. September 1991, 2. Band, Città del Vaticano 1995, s. 509.

⁶⁵ KÁDÁR, Z.: Die Menasampulle von Szombathely (Steinamanger, Ungarn) in Beziehung zu anderen frühchristlichen Pilgerandenken. In: Akten des XII. internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Bonn 22. – 28. September 1991, 2. Band, Città del Vaticano 1995, s. 886 – 888.

⁶⁶ Spomeniki Starega Egipta. Ljubljana 1974, č. 71.

⁶⁷ LOPRETO, P.: Le ampolle di San Menas e la diffusione del suo culto nell' Alto Adriatico. In: Aquileia a l' Oriente mediterraneo, Udine 1977, s. 411 – 428.

⁶⁸ BARNEA, I.: Menasampullen auf dem Gebiet Rumäniens. In: Akten des XII internationalen Kongresses für christliche Archäologie, Bonn 22. – 28. September 1991, 2. Band, Città del Vaticano 1995, s. 514.

⁶⁹ CABALA, B.: Ampułki św. Menasa w zbiorach Polskich. In: Archeologia. Rocznik Instytutu historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk 20 (1969), s. 107 – 118.

⁷⁰ KOUŘIL, P.: Menasova ampule z hradu Rychleby (?) ve Slezsku. In: PRO ARTE. Sborník k počtě Ivo Hlobila, Praha 2002, s. 15 – 19.

Die Ampulle des heiligen Menas

Resümee

In der Sammlung des Západoslovenské múzeum der Stadt Trnava befindet sich ein interessanter Gegenstand frühmittelalterlichen Charakters – die Ampulle des heiligen Menas. Die flache, runde Ampulle mit kurzem Hals besteht aus Terrakotta Teilen, welche an Beiden Seiten Reliefs zieren. Dem Avers dominiert die Figur des phrygischen Märtyrers aus dem 4. Jh., die des heiligen Menas. Er ist in der Position des Oranten, mit rundem Gesicht en face, ohne sichtbare Gesichtskonturen, mit „schnabelförmigen“ Handflächen dargestellt. Er trägt die Kleidung eines Soldaten. Über einer Tunika mit angedeuteter Taille trägt er einen Umhang – Sagum (Chlamys) – dessen Enden ihm von den Ellenbogen bis zu den Füßen herunterhängen. Was für Schuhe er trägt, können wir nur aufgrund anderer Parallelen annehmen. An Beiden Seiten seines Kopfes befindet sich ein Georgskreuz und bei seinen Füßen liegen zwei stilisierte einhöckrige Kamele. Die Figurale Darstellung, beziehungsweise das Medaillon, wird von einem plastischen Kreis – einer Tenie – umrahmt. Auf dem Revers befindet sich in der Mitte, umrahmt von einer Tenie, ein großes griechisches Kreuz mit sich öffnenden Armen (Malteserkreuz). Rundherum um die Tenie ist ein dichter Lorbeerkrantz, verbunden durch zwei Diademe, dargestellt.

Als Quelle zum Verständnis dieser Ikonographie dient der panegyrische Hymnus des *Roman Melodsky*. Dieser beinhaltet das griechische Passio aus dem 5. – 7. Jh. Über den Kult erfahren wir Dank des *Martyrologium Hieronymianum*. Menas war ein in Phrygien stationierter Soldat, was die dargestellte Kleidung und das Schuhwerk auf der Ampulle bezeugen. Nach seiner Flucht aus der Armee und seinem Leben als Einsiedler, bekannte er sich in Zeiten der Christenverfolgungen durch Diokletian zu seinem Glauben, wofür er hingerichtet wurde. Seine sterblichen Überreste wurden nach Ägypten überführt. An der Stelle, an welcher die Kamele hielten, wurde der heilige Menas in der Wüste bestattet. Das Motiv der Kamele, liegend bei den Füßen des Oranten, finden wir auch auf der konventionellen Darstellung unserer Ampulle. Die Darstellung auf dem Revers ist symbolisch; der Kranz mit Diademen stellt die Ruhmeskrone der Heiligkeit dar, beziehungsweise einen Siegeskranz des Märtyrers, der die Seligkeit durch das Kreuz Christi erlangte. Auf den Rückseiten von Münzen und auf den Mosaiken wird in den Händen von Heiligen des 5. – 6. Jh. ein ähnlicher Kranz dargestellt.

In der Mareotischen Wüste etwa 40 Km südöstlich von Alexandria, wo sich angeblich das Grab des Heiligen befand, entstand im Laufe des 5. Jh. eine große Gedenkstätte, welche dem Kult des Heiligen geweiht war. Die dreischiffige Basilika und das römische Bad wurden zum Pilgerzentrum. Anfang des 20. Jh. grub hier die deutsche Expedition unter der Leitung von C. M. Kaufmann. Die Forschungen ergaben eine große Menge an Material und bestätigten, dass die Ampullen Massenware gewesen sind. Sie dienten zur Aufbewahrung und Transportierung des heiligen Wassers aus der örtlichen heilenden Wunderquelle. Das Wasser aus der Nähe des heiligen Grabes hatte eine apotropäische und heilende Funktion. Nach der Chronologie von Zsolt Kiss, erstellt aufgrund der Forschungen in Kôm el-Dikka, datieren wir diese Ampulle in die Jahre 560 – 610. Da bei diesem Gegenstand die Fundsituation nicht bekannt ist, können wir die Ampulle nicht als Beweis für das Pilgern von dem Gebiet der Slowakei an das Grab des heiligen Menas betrachten.